

BEATA UTKOWSKA

(Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach)

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI
„STEFAN ŻEROMSKI – KIM BYŁ, KIM JEST?”
(KIELCE, 2–4 PAŹDZIERNIKA 2014)

Z OKAZJI STO PIĘĆDZIESIĄTEJ rocznicy urodzin Stefana Żeromskiego w dniach 2–4 października 2014 roku w Kielcach odbyła się ogólnopolska konferencja naukowa poświęcona pisarzowi. Wzięli w niej udział literaturoznawcy, kulturoznawcy, historycy idei, teatrologi, edytorzy z różnych ośrodków naukowych (m.in. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Badań Literackich PAN, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Uniwersytetu Łódzkiego, Uniwersytetu w Białymstoku, Uniwersytetu Szczecińskiego, Uniwersytetu Śląskiego, Uniwersytetu Jana Kochanowskiego). Konferencję zorganizowała Wojewódzka Biblioteka Publiczna oraz Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Muzeum Narodowe w Kielcach i Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich (Zarząd Okręgu w Kielcach). Integralną częścią konferencji był panel dyskusyjny „Żeromski – nasz bliźni?” przygotowany przez Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza oraz Narodowe Centrum Kultury.

Inicjatorem konferencji był prof. Zdzisław Jerzy Adamczyk – wybitny znawca życia i twórczości pisarza, edytor jego listów, redaktor naukowy wydania krytycznego *Pism zebranych* Żeromskiego. Sesja „Stefan Żeromski – kim był, kim jest?” zorganizowana została w celu refleksji nad obecnością pisarstwa Żeromskiego w dawnej i dzisiejszej kulturze polskiej. Referatom poświęconym różnym aspektom twórczości pisarza towarzyszyła w związku z tym dyskusja nad rolą autora *Popiołów* w życiu społeczeństwa polskiego w okresie zaborów, w czasie Drugiej Rzeczypospolitej i w Polsce Ludowej. Poruszono również problem znaczenia jego tekstów dziś – w dobie szybkich przemian cywilizacyjnych i kulturowych, formowania się nowych oczekiwań pod adresem literatury i sztuki, nowego pojmowania relacji między jednostką a społeczeństwem, nowego rozumienia patriotyzmu i innych przemian w sferze świadomości.

Obrazy plenarne otworzył referat Zdzisława Jerzego Adamczyka. Profesor mówił o manipulacji Żeromskim w czasach PRL-u, o zmieniającym się stosunku władz do twórczości pisarza, o kryteriach przyjmowanych przez cenzurę przy wydawaniu jego dzieł. Przedstawił starania i przegraną walkę Stanisława Pigonia o pełne wydanie publicystyki autora *Snobizmu i postępu*. Manipulacjom poświęcone było również wystąpienie Aliny Kowalczykowej. Badaczka zwróciła uwagę nie tylko na zniekształcanie wizerunku Żeromskiego dla osiągnięcia celów politycznych i ideologicznych,

lecz także na przeinaczenia dokonywane przez interpretatorów i historyków literatury. Jako przykład wypaczenia poglądów pisarza omówiła prace Artura Hutnikiewicza, które zawierały oficjalną wykładnię Żeromskiego w czasach PRL-u i do dziś obowiązują w edukacji szkolnej.

Duże zainteresowanie wzbudził referat Franciszka Ziejki zatytułowany *Stefan Żeromski – spowiednik polskiego narodu. Za credo* ideowe Żeromskiego badacz uznał znane słowa z *Sułkowskiego*: „Trzeba rozrywać rany polskie, żeby się nie zabił bliźni błąd podłości”. Wskazał dwa źródła podporządkowania pisarstwa Żeromskiego sprawom narodowym i społecznym: krytyczny stosunek pisarza do złotej legendy Polaków oraz fascynację pracami Artura Grottgera. Odwołując się do konkretnych utworów, Ziejka ukazał, w jaki sposób Żeromski przeprowadzał obrachunek z narodowymi mitami.

Obrady w sekcjach koncentrowały się wokół różnych obszarów tematycznych.

Kilku prelegentów kontynuowało wątek manipulacji wizerunkiem Żeromskiego. Stanisław Żak, który zreferował przebieg sporów wokół *Przedwiośnia* w międzywojniu, przedstawił próby zawłaszczania pisarza przez różne ideologie tamtego okresu. Katarzyna Kościwicz natomiast zaprezentowała strategię manipulowania twórczością Żeromskiego w PRL-u: na przykładzie adaptacji scenicznej *Grzechu* dokonanej przez Leona Kruczkowskiego w 1951 roku badaczka nakreśliła „surrealistyczny portret” pisarza. Na innego rodzaju manipulacje zwróciła uwagę Tatiana Czerska, która w wystąpieniu poświęconym wspomnieniom Moniki Żeromskiej analizowała przemilczenia, niedopowiedzenia, tematy tabu związane z postacią ojca, związkiem rodziców, relacjami rodzinnymi.

Sporo miejsca w refleksji naukowców zajęły problemy społeczne i polityczne podejmowane przez Żeromskiego. Mirosława Radowska-Lisak przedstawiła portrety chłopów w małych formach epickich autora *Zmierzchu*, wskazała argumenty przemawiające za tezą o dominacji chłopskiej tożsamości narodowej w literaturze polskiej drugiej połowy XIX wieku. O obrazie inteligencji i oczekiwaniach Żeromskiego wobec tej klasy społecznej mówił z kolei Marcin Dzikowski. W referacie *Laboratorium czy obserwatorium? Stefana Żeromskiego projekt instytucji idealnej* prelegent zwrócił uwagę na utopijny projekt stworzenia syndykatu doskonałego – instytucji jednoczącej inteligencję pracującą, najbardziej szlachetne moralnie jednostki. Kwestiami politycznymi zajęł się Paweł Spyra, który omówił tekst *Na probostwie w Wyszku* i zestawiał raport Żeromskiego z relacją księdza Miecznikowskiego.

Związek między twórczością Żeromskiego a dziełami innych pisarzy przełomu XIX i XX wieku stanowił główny wątek wystąpień Jolanty Sztachelskiej, Bogdana Mazana i Aleksandry Budrewicz. Sztachelska postawiła pytania o to, czy Żeromski jest kontynuatorem Sienkiewicza w kwestii niepodległościowej, czy może Sienkiewicz rywalizuje *Legionami z Popiołami* Żeromskiego. Referat badaczki, przedstawiający dwa sposoby opowiadania historii – dwie wersje budowania narracji o Legionach, prowokował do dyskusji nad komplementarnością lub polemiznością dzieł obu twórców. Mazan szukał, głównie w publicystyce i diarystyce Świętochowskiego i Żerom-

skiego, śladów wzajemnych relacji pisarzy. Wskazywał przyczyny, dla których Świętochowski nadał Żeromskiemu etykietę eklezjasty, a Żeromski Świętochowskiemu – etykietę filozofa rozpachy. Komparatystyczne badania przeprowadziła Budrewicz, która omówiła pokrewieństwo stylu Żeromskiego i Karola Dickensa oraz stosunek autora *Róży* do twórczości brytyjskiego pisarza.

Podobna intencja badawcza przyświecała Krzysztofowi Jaworskiemu i Łukaszowi Pawłowskiemu. W swoich wystąpieniach prześledzili obecność Żeromskiego w literaturze, kulturze i świadomości społecznej międzywojnia. Jaworskiego interesował stosunek pisarza do awangardowych kierunków literackich, szczególnie do futuryzmu. Na podstawie listów oraz utworów pisarza z okresu wojny oraz z lat dwudziestych odtworzył jego relacje z futurystami włoskimi. Pawłowski skupił się na obecności Żeromskiego w piśmiennictwie polskim lat trzydziestych; w referacie *Żeromski w piśmiennictwie dwudziestolecia międzywojennego – problematyka modernizacji* omówił problem dziedziczenia idei Żeromskiego, wypełniania pustki po pisarzu.

Prelegenci Piotr Rosiński, Kinga Kowza, Barbara Gierszewska i Monika Bator przyjęli interdyscyplinarną perspektywę badawczą i połączyli literaturoznawcze spojrzenie na spuściznę Żeromskiego z historią sztuki czy filmoznawstwem. Referat Rosińskiego zatytułowany *Listy malarzy, rzeźbiarzy, architektów do Stefana Żeromskiego jako źródło do badania historii sztuki* dotyczył problemu różnej aktywności artystów współpracujących z Żeromskim jako ilustratorzy książek czy autorzy portretów; Kowza szukała analogii między *Zmierzchem a I Koncertem skrzypcowym* Karola Szymanowskiego; Gierszewska omawiała „styl filmowy” Żeromskiego; Bator, bazując na wypowiedziach krytyków filmowych, pokazała, na czym polegały trudności z przeniesieniem prozy Żeromskiego na ekran.

W kilku referatach podjęta została próba nowej lektury utworów Żeromskiego. Barbara i Maciej Szargotowie przedstawili genologiczną interpretację *Wiernej rzeki*, zastanawiali się nad oczekiwaniami czytelnicznymi, które sugeruje podtytuł („kłęchda domowa”) powieści. Grażyna Legutko, wykorzystując kategorię pamięci, myśl metahistoryczną Haydena White’a oraz tezy narratystyczne Franka Ankersmita, omówiła *Promień* w ujęciu filozoficznym; spojrzała na przeszłość jako na narrację, opowieść. Inną lekturę tej samej powieści, odczytanej pod kątem biografizmu i regionalizmu, zaproponowała Marta Meducka, która w referacie *Kieleckie tropy „Promienia”* wskazała prototypy bohaterów, sytuacji, przestrzeni ukazanych w utworze. Beata Utkowska poddała analizie *Nawracanie Judasza* – spojrzenie na powieść od strony warsztatu twórczego Żeromskiego, ustalenie okoliczności i sposobu powstawania *Walki z szatanem* doprowadziły badaczkę do postawienia tezy o remikсовym charakterze utworu. Reinterpretacji *Urody życia* podjęły się Agnieszka Piwowarczyk i Katarzyna Badowska. Na przykładzie kreacji postaci Rozłuckiego Piwowarczyk prześledziła kolejne fazy kryzysu tożsamościowego mężczyzny (od mocnej, zdefiniowanej osobowości po zdekonstruowaną). Badowska w referacie *Na drogach indywidualności. Bohater Żeromskiego w poszukiwaniu „ja”* podważyła natomiast utrwalone sądy o antypsychologizmie pisarza i udowodniła, że w *Urodzie życia* Żeromski potrafił przeko-

nująco zobrazować modernistyczne problemy podmiotowości: mechanizmy wyparcia, maski tożsamościowe, osobowość palimpsestową.

Osobnej analizy doczekał się język, styl prozy Żeromskiego. Maria Jolanta Olszewska w referacie *Wiatry, wichry i wiatarki... O możliwościach ekspresyjnych języka Stefana Żeromskiego* pokazała, jak bogate i różnorodne było słownictwo pisarza, jak dużą świadomość językową miał autor *Popiołów*. Z kolei Iwona Mityk odkryła humorystyczną stronę języka Żeromskiego, wskazała na – niedostrzegalne w powszechnym odbiorze – żartobliwe, komiczne i ironiczne elementy twórczości pisarza.

Charakter przekrojowy miały referaty Beaty Obsulewicz-Niewińskiej i Magdaleny Żmudziak. Obsulewicz-Niewińska na przykładzie *Dzienników* i utworów prozatorskich Żeromskiego pokazała nieograniczone możliwości kreacyjne i interpretacyjne związane z przestrzenią ogrodów w twórczości pisarza. Prelegentka zaproponowała własną klasyfikację motywu ogrodu u Żeromskiego, wyróżniła między innymi ogród jako literacką mediację między życiem a śmiercią, ogród jako przestrzeń autorefleksji, ogród jako epifanię metafizyki i ontologii. Żmudziak w referacie zatytułowanym *Soplicowo utracone? Echa wspomnień domu rodzinnego w twórczości Stefana Żeromskiego (na wybranych przykładach)* prześledziła natomiast motyw rodzinnego domu, literackie transpozycje Ciekot w prozie pisarza.

W obradach plenarnych, które zamykały część referatową konferencji i stanowiły punkt wyjścia do dyskusji panelowej, zaprezentowane zostały dwa referaty. Jerzy Snopek mówił o dwóch różnych, przeciwstawnych koncepcjach pisarstwa i literatury: o romantycznym, zaangażowanym modelu Żeromskiego i ironicznej, autokreacyjnej postawie Gombrowicza. Badacz postawił tezę, że Gombrowicz to właściwie „Żeromski à rebours”: obaj stanęli wobec tego samego problemu wierności sobie czy Polsce i dokonali odwrotnych wyborów, które zdeterminowały całą ich twórczość. Jerzy Paszek na konferencję nie dojechał, ale organizatorzy powielili i rozdali uczestnikom sesji jego referat zatytułowany *Chiazm Żeromskiego: od niepoczytalnej popularności do niepopularnej niepoczytności*. Obszerne fragmenty tego referatu zostały – w stosownej chwili – odczytane. Mówiąc o dzisiejszej „niepoczytności” Żeromskiego, Paszek zwrócił uwagę, iż samo środowisko badaczy i popularyzatorów Żeromskiego ma nie mało na sumieniu – i wskazał przykłady błędów, zaniechań i zaniedbań w pracach nad Żeromskim. Zaapelował do badaczy życia i twórczości pisarza o dokończenie krytycznej edycji *Pism zebranych*, o dokonanie wyboru z *Dzienników*, o skoncentrowanie się na najlepszych i dostosowanych do dzisiejszego odbiorcy dziełach Żeromskiego (nowelistyka, wybrane powieści). Komentując apel Paszka, Adamczyk przedstawił harmonogram prac nad *Pismami zebranymi*, zakładający wydanie wszystkich tomów *Pism*, z wyjątkiem *Dzienników*, do 2018 roku.

Uczestnicy panelu *Stefan Żeromski – nasz bliźni?*, którego moderatorem była Grażyna Borkowska, a w którym głos zabrali Andrzej Mencwel, Andrzej Zieniewicz, Maria Napiontkowa, Beata Utkowska i Zdzisław Jerzy Adamczyk, podzielili się własnymi refleksjami na temat politycznego i ideologicznego uwarunkowania twórczości Żeromskiego. Mówiono o stosunku Żeromskiego do Rosji, rewolucji, komunizmu,

- SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI „STEFAN ŻEROMSKI – KIM BYŁ, KIM JEST?”•

wyzwań modernizacyjnych stojących przed niepodległym państwem polskim. Podjęto również dyskusję nad „dzisiejszym” Żeromskim. Z dyskusji tej wypłynął wniosek, że współczesny dyskurs nad pisarzem więcej mówi o nas niż o autorze *Ludzi bezdomnych* – że jest on wyrazem zmienionych oczekiwań wobec literatury, która przestała pełnić rolę „przewodniczki narodu”. Za ponadczasowe, zawsze aktualne wartości pisarstwa Żeromskiego, które „ocalają” jego twórczość dla następnych pokoleń, uczestnicy panelu uznali empatię, wrażliwość na cierpienie oraz polskość, kwestię patriotyzmu.

Konferencji towarzyszyły dodatkowe imprezy: wystawy, projekcje filmów, prezentacja w Pałacu Biskupów Krakowskich dwóch monet kolekcjonerskich wyemitowanych przez Narodowy Bank Polski dla upamiętnienia sto pięćdziesiątej rocznicy urodzin pisarza, wycieczka do miejsc związanych z biografią Stefana Żeromskiego.

Materiały z konferencji zostaną wydane w 2015 roku. Będzie to z pewnością ważny tom zawierający szkice reinterpreterujące twórczość Żeromskiego i stawiające pytanie o aktualność jego pisarstwa.

